

Soφie

Soφie 6^e jaargang nr. 6 – december 2016

- Filosofie en kerkarchitectuur
- Ecce homo: Henk Geertsema
- Geloven in je geloof
- Verzoening na verjaring seksueel misbruik

Een prachtige kerk herinnert ons aan God, de Schepper van schoonheid. Het inzetten op schoonheid is daarom volgens Christian Illies de ideale manier om een spirituele ruimte te creëren.

Wij leven in gebouwen. We wonen erin, we werken erin, we doen er onze boodschappen en wat niet al. Ongeveer 95% van onze tijd bevinden wij ons in gebouwen. Maar wat *zijn* gebouwen nou eigenlijk?

Een van de taken van de filosofie is het verhelderen van begrippen. Het begrip 'gebouw' zou je kunnen omschrijven als 'een afgeschermd ruimte met wanden en een dak, die een specifiek doel dient'. Een gebouw is dan een soort functionele box.

De architect Le Corbusier heeft in zijn bekende werk *Vers une Architecture* (1923) een huis gedefinieerd als 'een machine om in te wonen'. Een gebouw is voor Le Corbusier voornamelijk een functionele entiteit, een technisch artefact, ontworpen om zo efficiënt mogelijk een bepaald doel te bereiken. Een huis is bedoeld om in te wonen. En net zoals bij een auto of een stoomboot de vorm de functie volgt (een auto moet kunnen rijden en daarom heeft hij wielen, een boot moet kunnen varen en daarom moet de romp zo min mogelijk weerstand ondervinden), zo moet in de visie van Le Corbusier een huis zo functioneel mogelijk worden ontworpen.

Dit ideaal van Le Corbusier is een leidend principe geworden in veel moderne architectuur in de twintigste eeuw. In de jaren twintig lanceerde Louis Sullivan de slogan 'vorm volgt functie', en ook Bauhaus maakte deze uitdrukking tot haar motto.

Een mooie illustratie van Le Corbusiers opvatting is de door hem ontworpen *Villa Savoye*. De vormgeving van deze villa is zeer strak. Er is geen enkele versiering: alles is gereduceerd tot een zo eenvoudig mogelijke vorm. Alles is strak en recht, functioneel en rationeel, net als in veel apparaten en voertuigen. Het huis lijkt haast in een fabriek te zijn geproduceerd, volgens standaardvormen en standaardmaten. Nergens zie je iets terug van de hand van een ambachtsman, nergens zie je unieke kenmerken. Het huis lijkt daardoor niet aan tijd of plaats gebonden te zijn: het is alsof het uit de lucht is komen vallen, en het zou gemakkelijk weer kunnen worden opgetild en elders geplaatst. Het hele bestaansrecht van het huis is louter functioneel, op een onpersoonlijke manier. Veel van Le Corbusiers ontwerpen hebben een dergelijk onpersoonlijk karakter.

Is architectuur inderdaad vooral een kwestie van het zo goed mogelijk realiseren van functionele eisen? De sterke overtuiging en de impact in de architectuur van mensen als Le Corbusier en Sullivan roepen deze vraag op. Ik denk dat

architectuur meer is – en noem hier een aantal bezwaren tegen bovengenoemde visie.

In de eerste plaats is het niet zonder meer helder *welke functies* een gebouw zou moeten vervullen. Wat bedoel je bijvoorbeeld als je zegt dat de functie van een huis 'wonen' is? Bedoel je met 'wonen' geschikt om er te kunnen verblijven? Of gaat het bijvoorbeeld ook om genieten, om esthetische aantrekkelijkheid, om het ervaren van warmte (het 'thuisgevoel'), om het ondergaan van een stimulerende omgeving? En wat zou bijvoorbeeld de functie zijn van een kerk? Is dat 'een plaats om te bidden' of is dat te beperkt? Het benoemen van functies van gebouwen is nog niet zo gemakkelijk, en is zeker niet zo rechttoe rechtaan af te leiden als in het stoombootmodel.

Het criterium 'functioneel' is te vaag om bepalend te kunnen zijn voor het ontwerp

In de tweede plaats is de slogan van Sullivan mijns inziens onhoudbaar omdat vorm nu eenmaal nooit een-op-een af te leiden is uit de functie. Denk aan kantoren. De meeste architecten lijken van mening te zijn dat een kantoor een vierkant of rechthoekig gebouw is met horizontale ramen. Maar waarom eigenlijk? Je kunt dezelfde functionaliteit ook op een heel andere, wellicht aangename manier bereiken. Loodsen van baksteen zoals we die kennen uit de negentiende eeuw, met van die smalle hoge ramen, hoge plafonds en schuine daken, zouden prima dezelfde functie kunnen vervullen. Het criterium 'functioneel' is te vaag om bepalend te kunnen zijn voor het ontwerp.

Het omgekeerde is trouwens eveneens het geval: gebouwen met eenzelfde vorm of ontwerp kunnen heel verschillende functies vervullen. Het ontwerp van de beroemde *Alte Nationalgalerie* in Berlijn bijvoorbeeld, is gebaseerd op het ontwerp van een hoofdkantoor voor een fabriek in de Verenigde Staten dat nooit is gebouwd. Het oorspronkelijke kantoorontwerp vervult nu dus de functie van een museum. Le Corbusier en Sullivan beweren terecht dat gebouwen functies

vervullen. Het is echter niet overtuigend om te denken dat er slechts één geschikte vorm is voor de functie – en de vorm slechts een uitdrukking is van de functie van het gebouw.

Vaak wordt tegen de functionele opvatting van Le Corbusier ingebracht dat architectuur *meer* beoogt dan het functionele, omdat gebouwen meerdere dimensies kennen. Aldo van Eyck, een beroemde Nederlandse architect uit de vorige eeuw, stelde: 'Architectuur hoeft niets anders, maar ook niets minder te doen, dan de mens bij te staan in zijn thuiskomen.' Met 'thuiskomen' bedoelde Van Eyck vermoedelijk dat gebouwen ook een emotionele lading hebben. Gebouwen moeten een warm en positief gevoel oproepen. In elk geval bedoelde Van Eyck duidelijk te maken dat een gebouw meer is dan een functioneel ding. Het hangt er natuurlijk van af wat je verstaat onder 'functioneel' (je zou kunnen tegenwerpen dat iets als 'thuiskomen' ook een functionaliteit is). In dit betoog versta ik onder 'functioneel' het voldoen aan technische eisen (zoals veiligheid, stabiliteit, het bieden van bescherming tegen regen en wind, hygiëne, etc.). Voor alles wat meer is dan het technische aspect van een huis gebruik ik de term non-functioneel.

Architectuur zit ergens tussen techniek en kunst in

Op basis hiervan kunnen we het volgende onderscheid maken. Alle artefacten zijn mensenwerk. Machines en apparaten zijn hoofdzakelijk *functionele* artefacten, en kunstwerken zijn hoofdzakelijk *non-functionele* artefacten (daarin gaat het bijvoorbeeld om het uitdrukken van betekenis). Gebouwen zijn zowel een functioneel als een non-functioneel artefact. Dit onderscheid sluit aan bij Van Riessens opvatting over de aard van techniek. Voor Van Riessens heeft techniek een instrumenteel karakter. Techniek is een instrument waarmee de mens in de wereld handelt en ingrijpt. Kunst is in die zin geen instrument, maar eerder een manier om iets uit te drukken, een manier om betekenis te communiceren en schoonheid te creëren. Architectuur zit ergens tussen techniek en kunst in. In de woorden van Roger Scuton: *it is useful only if it is not absorbed in being useful.*¹

Het non-functionele

Als gebouwen niet louter functionele artefacten zijn, wat zijn ze dan wel? Wat is dat non-functionele aspect van een gebouw? Ik sta stil bij drie belangrijke en tegelijk heel verschillende antwoorden op deze vraag in de historie van het denken over architectuur.

Ik begin bij Vitruvius, een ingenieur uit de eerste eeuw na Christus. Vitruvius schreef maar liefst tien boeken over architectuur. In een voetnoot in een van zijn boeken schrijft hij dat het in de architectuur om drie zaken gaat: 1) *utilitas* (nut of functie); 2) *firmitas* (stabiliteit) en 3) *venustas* (schoonheid). Deze voetnoot is vermoedelijk de meest invloedrijke voetnoot in heel de geschiedenis van de architectuur: bijna alle

verdere doordenking van de aard van architectuur bouwt hierop voort. Het onderscheid van Vitruvius past overigens goed bij het zojuist gemaakte onderscheid tussen het functionele (de *utilitas* en de *firmitas*) en het non-functionele (de *venustas*). Vitruvius had overigens ook een duidelijke opvatting over waaruit het laatste, de schoonheid, zou moeten bestaan: schoonheid betekende voor hem symmetrie en harmonie. Symmetrie en harmonie weerspiegelen de goddelijke orde van de kosmos en van het menselijk lichaam.

Een rijkere, maar ook enigszins duistere opvatting van architectuur treffen we aan bij Martin Heidegger in zijn beroemde lezing uit 1951, getiteld *Bouwen Wonen Denken*. De kern van zijn betoog is dat het in ons 'bouwen' gaat om ons wonen, wat hij op een rijke en veelomvattende manier opvat. Het gaat in dat wonen om ons leven, om ons 'zijn', om ons zijn in een bepaalde plaats. Bouwen is voor Heidegger als het ware een verlengstuk van onze identiteit: het drukt uit hoe wij leven en wie wij zijn.

Daarom is bouwen voor Heidegger ook nauw verbonden met ons denken. Hoe wij bouwen wordt ingegeven door hoe wij denken, door hoe wij onze wereld en onszelf verstaan. Onze verbondenheid met de natuur bijvoorbeeld, ons besef van eendigheid, of onze opvatting van het goddelijke: al die dingen kleuren niet alleen de manier waarop wij ons leven in deze wereld vormgeven, maar ook de manier waarop wij bouwen. Het valt op dat Heidegger in de titel van zijn lezing geen komma's plaatst: zozeer zijn voor hem de drie elementen met elkaar verbonden. We kunnen alleen goed bouwen als we 'goed denken', als we de wereld waarin wij ons bevinden goed verstaan. Het non-functionele aspect van architectuur is bij Heidegger daarom veel breder dan alleen het esthetische: het gaat om het leven zelf.

Bouwen is voor Heidegger als het ware een verlengstuk van onze identiteit: het drukt uit hoe wij leven en wie wij zijn

Op sommige punten blijft Heidegger helaas onhelder. Ik noem daarom ook de bijdragen van Heike Delitz en Joachim Fischer, twee sociologen uit Dresden die architectuur opvatten als een *communicatiemedium*. Met 'medium' doelen zij op de interactie die op gang komt door architectuur. Enerzijds drukt architectuur ideeën, overtuigingen en betekenissen uit (architectuur wordt ook wel 'taal' genoemd). Anderzijds beïnvloedt architectuur mensen die in gebouwen wonen, werken of ze bezoeken. De vormgeving van onze gebouwen vormt ons leven en ons denken. Het ontwerp van een klaslokaal bijvoorbeeld maakt duidelijk wat we belangrijk vinden (bijvoorbeeld gesprek of beweging of overdracht) en maakt daarmee bepaalde manieren van onderwijs mogelijk of onmogelijk. Samengevat: de non-functionele kant van architectuur is tweeledig. Ze heeft een expressieve en een vormende kant.

Architectuur is een uitdrukking van onze idealen, onze overtuigingen, ons denken over God, mens en wereld. En tegelijk vormt en beïnvloedt architectuur ons in de manier waarop we ons leven in deze wereld ervaren.

Kerken

Een kerkgebouw heeft een instrumentele functie. Het gebouw maakt het mogelijk dat gelovigen bijeen komen, het biedt hun bescherming (tegen regen en storm etc.), en het maakt bepaalde handelingen mogelijk. Maar wat is nu het specifieke van de non-functionele dimensie van een *kerkgebouw*? Wat wil een kerkgebouw uitdrukken? En hoe vormt het de mensen die er komen?

De voetnoot van Vitruvius is vermoedelijk de meest invloedrijke voetnoot in heel de geschiedenis van de architectuur

In de joods-christelijke traditie treffen we twee visies aan. Traditioneel worden kerken gezien als 'heilige plaatsen'. Het zijn plaatsen waar God letterlijk aanwezig is. In Exodus 33 lezen we dat Mozes ver buiten het kampement van het volk Israël een tent opzet en deze 'de tent van de samenkomst' noemt. Iedereen die de Here zocht, ging naar deze tent der samenkomst. De latere tempel in Jeruzalem wordt gezien als het huis van de Heer. Omdat God daar aanwezig is, kan niet iedereen zomaar naar binnengaan. Ook wij kennen het idee van een heilige plaats en we verbinden dat soms met een kerk. Denk aan christenen die protesteren wanneer een leegstaande kerk wordt verkocht en dreigt te worden verbouwd tot een appartementencomplex, een restaurant, een boekwinkel of een moskee.

De laatste eeuwen is er echter een andere kijk op kerken ontstaan. De ervaringen en handelingen van de gelovigen staan meer centraal. Een kerk is een plaats waar mensen samenkomen om te bidden, om te zingen, om zich op God te richten. Het gaat nadrukkelijker om wat er in en met mensen gebeurt wanneer ze in een kerk zijn, dan om het gegeven dat God daar woont.

Hegel beweert zelfs dat laatstgenoemd gegeven een verdieping is van het eerste: onze godservaring in een kerkgebouw is de wijze waarop God aanwezig is. Een kerk creëert ruimte voor God, in die zin dat ze fungeert als plek die het onze geest mogelijk maakt zich te concentreren op 'het absolute'. Met andere woorden: voor Hegel is een kerkgebouw een (woon)plaats voor God voor zover het een ruimte creëert die ons helpt ons op Hem te richten en ons voor Hem open te stellen. Deze gedachte van een kerk als 'spirituele ruimte', bewerkstelligd door het esthetische, wil ik nu verder exploreren.

Problemen

Maar hoe kan architectuur een spirituele ruimte creëren? Ik probeer hier een aantal dingen over te zeggen. De vraag is uiteraard veelomvattend. Eerst zoom ik in op een aantal problemen die de architectuur ondervindt wanneer ze een spirituele ruimte wil 'uitdrukken'. Daarna geef ik enkele voorbeelden van architectuur waarin succesvol een spirituele ruimte is gecreëerd.

Doorgaans zijn symbolen heel bruikbaar om iets te willen communiceren in een gebouw. Het gaat bij symbolen echter altijd om tweerichtingsverkeer: het gebruik van symbolen vereist dat ze worden begrepen. Het komt vaak voor dat betekenissen van symbolen in de vergetelheid zijn geraakt, of dat ze te ver af zijn komen te staan van ons dagelijks leven. Ik geef een paar voorbeelden.

Traditioneel werden kerken gebouwd richting het oosten, de richting waar de zon opkomt. 's Ochtends kon je in de kerk de zon zien opkomen precies door het centrale raam in de apsis. De symboliek trok je oog daarnaartoe en vertelde je: Christus is het licht dat schijnt in de duisternis. Deze symboliek wordt door nog slechts weinig mensen gezien en begrepen. In veel steden is trouwens ook helemaal geen zonsopkomst meer zichtbaar (en bovendien worden er geen kerkdiensten meer gehouden rond zonsopkomst). Geen wonder dat deze symboliek in de meeste kerkbouwprojecten geen rol meer speelt.

Een ander voorbeeld is de Basiliuskathedraal op het Rode Plein in Moskou.

Basiliuskathedraal op het Rode Plein in Moskou

Deze kathedraal is gebouwd tussen 1555 en 1561; de huidige levendige kleuren zijn aangebracht tussen 1680 en 1848. De kerk werd gezien als aards symbool van het Nieuwe Jeruzalem. In veel details is deze symboliek zichtbaar. Het meest opvallend zijn vermoedelijk de kleurrijke koepels, die tot de verbeelding spreken: zij weerspiegelen de regenboogkleurige, kostbare stenen van de Hemelse Stad, en leggen een link naar de regenboog rond de troon in de hemel (zie Openbaring 4:3). Als je dit weet, kan de architectuur je bepalen bij de troon van God. Maar de meeste mensen weten dit niet. Zij zien de kerk vermoedelijk als een soort mix van Disneyworld-achtige fantasie en een set gigantische lolly's: dat zijn nu eenmaal de beelden die tegenwoordig in ons hoofd zitten. Nu onze leefwereld zo is veranderd, is de originele symboliek heel moeilijk te communiceren.

Wijzelf, als 'ontvanger', zijn veranderd en dat maakt het moeilijk om de boodschap te kunnen begrijpen die de oude architecturale symboliek ons verkondigt. Maar er zijn ook problemen aan de kant van de 'zender'. De huidige dominante Internationale Stijl van bouwen bijvoorbeeld, is niet erg geschikt om betekenisvolle gebouwen te produceren. Deze stijl kwam op in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw en werd gepredikt door mensen als Mies van der Rohe en de al eerder genoemde Le Corbusier. Ze wordt gekenmerkt door rechtlijnige vormen, horizontale ramen, vlakke oppervlakten zonder enige decoratie, en het gebruik van glas, staal en beton. De stijl wordt geassocieerd met gelijkheid (vandaar de horizontale lijnen) en massaproductie (alle delen van een gebouw zien er hetzelfde uit, alsof ze uit een fabriek komen). Natuur en traditie, bij uitstek grootheden die ons gegeven zijn, zijn buiten beeld. Gebouwen in deze stijl lijken een soort vreemde wezens die ergens zijn neergedaald. Le Corbusier plaatste zijn gebouwen soms zelfs op een soort pijlers, zodat ze ogenschijnlijk de grond niet zouden raken.

De huidige dominante Internationale Stijl van bouwen is niet erg geschikt om betekenisvolle gebouwen te produceren

De Internationale Stijl is bekend geworden door haar wolkenkrabbers, maar ook in het institutionele en commerciële domein is ze opgerukt. Zelfs scholen en kerken worden in deze stijl gebouwd, merkwaardig genoeg, zou je zeggen, want het is in deze stijl nauwelijks mogelijk om iets aan betekenis over te dragen - laat staan een spirituele ruimte te scheppen. Variatie, uniciteit, particulariteit: het zit er niet in. Aan een wolkenkrabber zie je niet direct of hij nu in New York, Amsterdam of Shanghai staat.

Het onpersoonlijke karakter van deze stijl maakt het moeilijk om op de waarde van het individu te wijzen. Vanuit

het sterke gelijkheidsdenken is het bovendien moeilijk om naar iets hogers te wijzen - terwijl de kerk nu juist leeft bij een duidelijke hiërarchie, namelijk bij een fundamenteel onderscheid tussen God en mens. De Internationale Stijl idealiseert distantie. Hecht je niet, niet aan plaatsen, niet aan tradities, niet aan individuen, is haar boodschap. Alles en iedereen is gelijk. Dit is precies wat het zo moeilijk maakt om in deze stijl iets van het christelijk geloof te communiceren. In het christelijk geloof gaat het immers juist om een *particuliere* tijd en plaats waar een *particulier* persoon is geïncarneerd. Ik noem nog een ander voorbeeld. In 1952 ontwierp Mies van der Rohe de *Chapel of St. Savior at the Illinois Institute of Technology*. Van der Rohe is ongetwijfeld een van de grootste architecten van de twintigste eeuw. Maar met dit gebouw heeft hij bepaald geen spirituele ruimte gecreëerd.

In een kerk moet onze aandacht juist op God, en niet op onszelf worden gericht

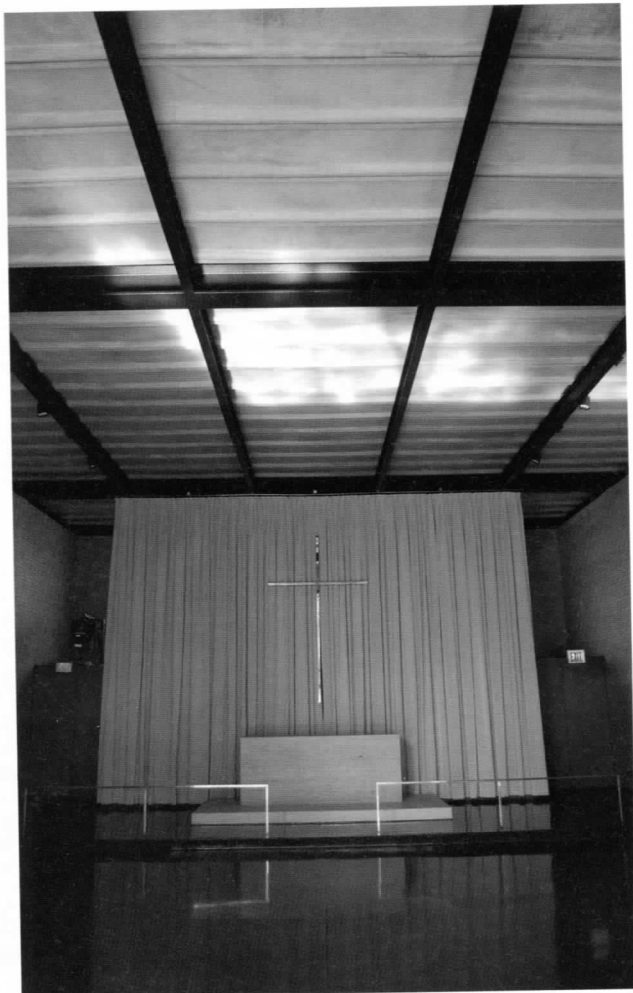
Om te beginnen oogt het gebouw vanbuiten totaal niet als een kerk. Toegegeven, de verhoudingen zijn mooi in balans, de materiaalkeus duidt op aandacht en een goede smaak, en in de eenvoud zit een zekere elegantie. Maar het geheel drukt niets specifiek uit, en zeker geen spirituele ruimte. Dit is wellicht bewust zo gekozen, omdat het gebouw door studenten van allerlei religieuze achtergrond moest worden gebruikt (een van de voorwaarden bij aanvang van het project). Er ontbreekt echter niet alleen een verwijzing naar welk geloof dan ook, er is überhaupt geen enkele verwijzing te bespeuren naar welke betekenis dan ook. Deze betekenisleegte irriteert. Het gebouw lijkt uitwisselbaar met een cafetaria of een studiezaal. Het is als het ware een en al neutraliteit. Hoe moet een dergelijk pand mensen richten op God?

Dan de binnenkant.

Volgens Van der Rohe zelf zijn de blinde muren bedoeld om het oog opwaarts te heffen, zodat de kapel een plaats voor contemplatie kan zijn. Hij beoogde dat bezoekers 'de hoop zouden ervaren om zichzelf te vinden' in de kleine ruimte.² Wat zegt Van der Rohe hiermee? Het is niet duidelijk waarom een blinde muur je de ogen zou doen opheffen. Een bescheiden, kleine ruimte zonder afleiding zal mensen sowieso de mogelijkheid bieden om in zichzelf te keren. Dat effect zal deze *God box*, zoals de ruimte in de wandelgangen wordt genoemd, vast hebben. Maar voor een kerk is dat veel te mager. In een kerk moet onze aandacht juist op God, en niet op onszelf worden gericht. Ook de blinde muur met het gordijn achter het altaar is irritant. Ze keert de eeuwenoude symboliek van het opgaande licht precies om. De betekenis ervan is niet duidelijk. Zou het de bedoeling zijn te communiceren dat de geheimen van religie altijd ondoorzichtig zullen blijven?

Mies van der Rohe de *Chapel of St. Savior at the Illinois Institute of Technology*.

Interieur van de *Chapel of St. Savior at the Illinois Institute of Technology*.

Samengevat: wie een spirituele ruimte wil creëren stuit op nogal wat problemen, zowel aan de kant van de zender (wat kan er in een bepaalde stijl worden gecommuniceerd?) als aan de kant van de ontvanger (wordt de taal van de zender begrepen?). Ik heb hier enkele voorbeelden van gegeven. Mijn punt is dat kerken een duidelijke theologische visie nodig hebben op wat een spirituele ruimte is en wat zij betekent voor gelovigen.

Mogelijkheden

Van Riessen heeft, net als Heidegger en bijvoorbeeld Hans Jonas, veelvuldig gewezen op zorgelijke kanten van de techniek. Vooral de problematiek van het ontstaan van vervreemding en het verlies van zin had zijn aandacht. Toch was Van Riessen tegelijkertijd optimistisch over de mogelijkheden van techniek, mits op een goede manier gebruikt. Graag pak ik zijn hoopvolle benadering op. Ik stel tot slot deze vraag: hoe zou een kerkgebouw eruit kunnen zien dat functioneel is, maar dat ook een spirituele ruimte biedt, en onze aandacht bepaalt bij wat van waarde is?

Het eerste voorbeeld geeft Le Corbusier zelf. Hoewel hij een van de grondleggers is van de Internationale Stijl, veroorloofde hij zich de vrijheid om alle beginselen van deze stroming te negeren toen hij de *Notre Dame du Haut* in Ronchamp ontwierp. Deze kerk heeft een krachtige vorm. Je wordt gedwongen ernaar te kijken. De kerk laat je de mogelijkheid ervaren om de zwaarte van de aard. Kijk hoe het donkere dak zich boven de grond verheft, hoe al zijn gewicht wordt opgetild. Het hele gebouw worstelt zich een weg naar het licht. Hiermee gaf Le Corbusier op aangrijpende wijze uitdrukking aan de hoop van de opstanding.

Notre Dame du Haut in Ronchamp

Een tweede voorbeeld is de Kerk van het Licht, een christelijke kapel van een Japans kerkgenootschap in *Ibaraki* (Japan). Het is in 1989 gebouwd door *Tadao Ando*. Een gebouw, weliswaar in de modernistische traditie (beton, eenvoudige muren, vierkante vormen), maar van een dichterlijke schoonheid. De architect zorgt voor wat we een sprekende leegte zouden kunnen noemen, een leegte die gevuld wordt met een kruis van licht. Ando maakt de kracht van dit licht tastbaar door de radicaliteit waarmee de horizontale en verticale lijnen elkaar door de hele zaal kruisen en zich uitstrekken naar het eind van de muur. De zaal nodigt je uit om je hart lichamelijk open te stellen voor een andere werkelijkheid. Het staat buiten kijf dat dit een heel eenvoudig gebouw is en het heeft ongetwijfeld weinig gekost. En toch heeft het een superieure kwaliteit door de uitgebalanceerde proporties. De schoonheid ervan schept een spirituele ruimte.

Schoonheid

Het non-functionele aspect in het ontwerpen van een kerkgebouw kan op veel manieren worden gerealiseerd. Het gebruik van kostbare, rijke materialen bijvoorbeeld is lange tijd belangrijk geweest. Op dit moment is daarop juist weer veel kritiek. Het gebruik van dure materialen wordt al gauw gezien als een demonstratie van rijkdom en macht, in plaats van als een symbool van Gods rijk dat komt. Het past bij de Trump Tower in New York, maar niet bij een kerk.

Een eenvoudiger manier om een spirituele ruimte te realiseren is het streven naar schoonheid. Schoonheid kun je met relatief eenvoudige middelen bereiken, bijvoorbeeld door gebruik te maken van zorgvuldig gekozen vormen en verhou-

dingen, door subtiel gebruik van licht of van eenvoudige materialen als hout. Schoonheid is voor veel mensen een krachtig medium. Roger Scruton verwoordt het fraai: 'Schoonheid kan troostend zijn maar ook verwarrend. Het kan heilig zijn maar ook profaan. Schoonheid kan opbeuren, aantrekken, inspireren en ontroeren. Schoonheid kan ons op oneindig veel manieren beroeren – maar ze is nooit onverschillig. Schoonheid dwingt af te worden opgemerkt. Ze spreekt tot ons op een intieme manier, zoals een vriend dat kan. Wie onverschillig is voor schoonheid, heeft haar nog nooit waargenomen.'³

Het gebruik van dure materialen past bij de Trump Tower in New York, maar niet bij een kerk

Waarom is juist schoonheid zo'n geschikt medium voor kerken? Ik denk aan vier dingen. Ten eerste verwijst schoonheid naar iets wat niet functioneel is. Ze drukt juist, op een diepe en rijke manier, de non-functionele dimensie uit. In de tweede plaats is schoonheid niet tegengesteld aan het functionele. Schoonheid is zeer aards, en laat tegelijk nieuwe, diepere mogelijkheden van het aardse zien. Ze past daarom zo goed bij een kern van het christelijk geloof: de hoop op de opstanding

van het aardse lichaam en de vernieuwing van deze wereld. Ten derde: schoonheid verwijst naar volmaaktheid. In een fraai kunstwerk klopt alles. Een mooi gebouw is een gebouw waarin eigenlijk niets veranderd kan worden zonder zijn schoonheid te verstoren. Ten slotte bepaalt schoonheid ons altijd bij de kunstenaar achter het kunstwerk. Zo herinnert een prachtige kerk ons aan God, de Schepper van schoonheid.

Schoonheid is voor veel mensen een krachtig medium

Het inzetten op schoonheid is daarom in mijn ogen een ideale manier om een spirituele ruimte te creëren. Uiteraard moet schoonheid door mensen worden opgemerkt. Een goede architect die een kerk ontwerpt creëert niet een soort elitaire schoonheid die slechts door een handjevol gemeenteleden wordt begrepen. Een kerk behoort afgestemd te zijn op haar 'gebruikers', ook in de schoonheid die door het ontwerp wordt beoogd. Het gaat erom dat ze transparantie creëert, transparantie tot op God, de Transcendente.

Church of Light
Foto by Bergmann (Wikicommons)

Christian Illies is hoogleraar Praktische filosofie aan de Universiteit van Bamberg, Duitsland. Eerder was hij bijzonder hoogleraar Filosofie van cultuur en techniek aan de Technische Universiteit Delft (leerstoel van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs). Hij promoveerde op een onderwerp uit de ethiek van Kant. In Delft en Eindhoven doceerde hij onder meer filosofie voor Bouwkunde.

Filosofie

Wie een kerk wil bouwen, moet eerst de betrokken geloofsgemeenschap raadplegen. Wat verwacht je in een kerk, wat vind je belangrijk, wat doet je goed, hoe dien jij God? Theologen kunnen vervolgens vanuit hun deskundigheid iets zeggen over de geloofspraktijk van deze specifieke geloofsgemeenschap. Ik hoop dat mijn artikel duidelijk heeft gemaakt dat ook filosofen iets kunnen bijdragen. Zij kunnen het wat en waartoe van de architectuur van kerken verhelderen. Mijn belangrijkste aanbeveling in dit verband luidt: als je een kerk wilt bouwen die een spirituele ruimte creëert, maak dan vooral een *mooi* gebouw. Een mooi gebouw kan mensen bepalen bij God.

Het is mooie taak van de architect en de kunstenaar om deze schoonheid te creëren. Hier moet de filosoof er verder het zwijgen toe doen, zodat de architect verder ongestoord aan het werk kan.

Dit artikel is een bewerking van de vierde *Van Riessen Memorial Lecture*, op 23 november 2016 gehouden aan de TU Delft.

Noten

- 1 Roger Scruton, *The Classical Vernacular*, Carcanet, 1994, p. 78.
- 2 Zie <http://miessociety.org/legacy/projects/Carr-Chapel/> (28.11.2016)
- 3 Vrij naar Roger Scruton, *Beauty*, Oxford University Press, 2009, p. ix.